ڕەخنەی ئەدەبی لە سەدەی نۆزدەیەمدا

سەدەی نۆزدەیەم یەکێکە لە پڕ بەرهەمترین سەردەمەکان لە مێژووی ڕەخنەی ئەدەبییدا، لەم قۆناغەدا گۆڕانکارییەکی بەرچاو لە بارودۆخی زانستی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئەدەب و هونەردا دەرکەوت. یەکەمین ڕووداوی ئەدەبی گرنگ لەم سەدەیەدا بڵاوبوونەوەی ڕۆمانسیزم بوو. ئەم قوتابخانەیە بە پێچەوانەی ڕێبازی کلاسیزم، کە زیاتر پشتی بە عەقڵ بەستبوو ڕووی لە بابەتە هەستەکی و سۆزدارییەکان بوو، بەلام لەگەڵ ئەمەدا ڕەخنەی ئەم ڕۆژگارە کەوتە ژێر کاریگەری پێشکەوتنە زانستییەکان تا ئەو ڕادەیەی کە ڕەنگە بتوانرێت بگووترێت کە ڕەهەندە زانستییەکان زیاتر لە هۆکارە جیاوازەکانی دیکە کاریگەرییان خستە سەر ڕەخنە.

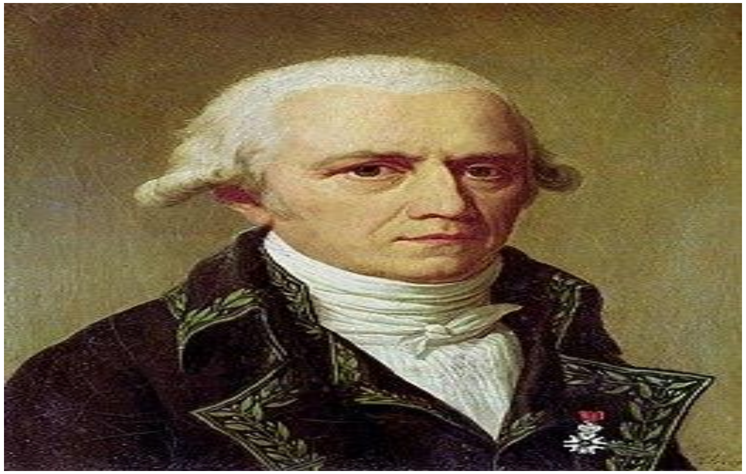

به جۆرێک که بیرۆکەکانی زانایانی وەک لامارك و داروین و سپێنسەر بووه هۆی ده رکه وتنی چەند دیدگایەکی نوێ له ڕەخنەی ئەدەبیدا، ئەم تێڕوانینه تازانه که له سەرانسەری سەدەی نۆزدەیەمدا بەرچاو دەکەون دەرخەری هەمەجۆریی و جووڵەی هزریی و هەستەکی خەڵکی ئەم سەدەیەیه.

له قوتابخانەی ڕۆمانسیزمدا بیرۆکه عیرفانییەکان و فەلسەفەی یەکێتیی بوون وحدة الوجود و ئەدەب و فەلسەفەی خۆرهەڵات، هەروەها کولتوور و چیرۆکه مەسیحییەکانی سەدەکانی ناوەڕاست دەبوونه مایەی گرنگپێدان و سەرنج لێدان و له لایەکی دیکەشەوە گرنگی و بایەخ به بەرهەمه ئەدەبییه نوێیەکانیش دەدرا تا بتوانن وەکو شاکاره کۆنەکان بخرێنه تەرازووی ڕەخنه و ڕەخنەکارییەوە، چونکه له پێش ئەم ڕۆژگارەدا تەنیا بەرهەمه کلاسیک و کۆنەکان شایستەی ئەوە بوون، که بخرێنه تای تەرازووی ڕەخنەوە یەکێک له بیره باوەکان له سەدەی نۆزدەیەمدا دروشمی هونەر بۆ هونەر بوو که تیۆفیل گوتییه خستیەڕوو.

ڕێچکە و بیروباوەڕی زێدەڕۆییانەی گوتییە لە سەدەی نۆزدەیەمدا بووە هۆی دەرکەوتنی هەر دوو ناتۆرالیزم و ڕیالیزم ، ڕیالیزم لە ڕاستیدا شۆڕشێک بوو بەسەر تەواوی خەیاڵپڵاوی و ئاش ووب و ئاژاوەکانی ڕێبازی ڕۆمانسیزم و لەهەمانکاتدا وەکو کاردانەوە و ناڕەزاییەتییەک بەرامبەر بە بیرۆکەی هونەر بۆ هونەر هەژمار دەکرا.

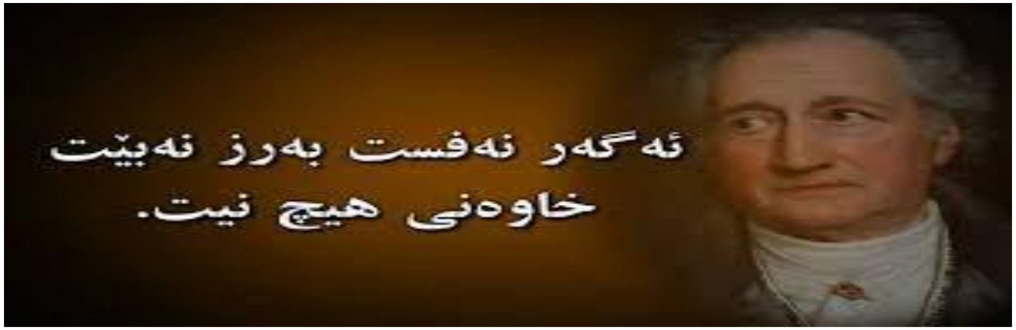

نووسەرانی ڕیالیست ڕوویان لە بابەتیبوو ن و خۆپار ێزییان لە ناخگەریی، خودیی دەکرد. دەو وترێت ڕیالیزم لەوەوە شایەنی گرنگپێدانە، کە ڕێبازگەلێکی زۆری دواتر نەیانتوانی لە بایەخی کەم بکەنەوە و لەم ڕووەوە بنیاتی ڕۆماننووسی نوێ و بەشێکی گەورەی ئەدەبی ئەمڕۆی جیهان لەسەر بنەمای ڕیالیزمدا هاتەکایەوە هەر لەم قۆناغەدا ڕێبازی ناتۆرالیزم لە بنەڕەتدا پشتی بە تێڕوانینە فەلسەفییەکان بەستبوو و بە جۆرە بیرێکی فەلسەفی هەژماردەکرا، ئەم قوتابخانەیە باوەڕی بە توانستی بێخەوشی سروشت ه ەبوو و سروشتی وەکو ئامێرێک دانەدەنا، کە لەبەر دەستی سیستەمێکی سەرووتر بێت ، ناتۆرالیزم وەکو ڕێبازێکی

ئەگەرچی لەدوای ئەوەوە وەکو ڕێبازێکی ئەدەبی خاوەن بنیات و شێوەگرتوو نەمایەوە، بەڵام کاریگەرییەکەی لە بەرهەمی زۆرێک لە نووسەرانی سەدەی بیستەمدا بەرچاودەکەوێت لە سەدەی نۆزدەیەمدا لە تەک ڕێبازەکانی دیکەدا ڕێبازێک بە ناوی سیمبۆلیزم، جەڤەنگگەریی، ڕەمزگەریی دەرکەوت، کە لە ڕاستیدا جۆرە کاردانەوە و یاخیبوونێک بوو بەرامبەر بە زۆربەی ڕێبازە فەلسەفی و ئەدەبیی باوەکانی ئەم سەدەیە، پێشەوای سیمبۆلیزم شارل بۆدلێرـــی شاعیری فەرەنسی بوو ئەو کە بە یەکێک لە لایەنگرانی فەلسەفەی هونەر بۆ هونەر هەژمار دەکرا، ئەم ڕێبازە نوێیەی بنیاتنا لە تێڕوانینی بۆدلێر دونیا دارستانێکە پڕاوپڕ لە نیشانە و ئاماژەکان و حەقیقەت لەبەرچاوی مرۆڤی ئاساییدا شاردراوەتەوە و تەنیا شاعیر بەو هێز و توانا درککردنەی کە هەیەتی دەتوانێت بە

له نێوان پەیڕەوکارانی بۆدلێردا زیاتر له هەموویان پێویستە ئاماژە بە ڤێرلین و ڕامبۆ و مالارمێ بکرێت، کە ڕێگەیان بۆ دەرکەوتن و بڵاوبوونەوەی زیاتری سیمبولیزم خۆشکرد، سیمبۆلیستەکان لەسەر ئەو باوەڕە بوون کە شیعر پێویستە بە یارمەتی جوانییە مۆسیقی و وشەییەکان، بارودۆخە ڕۆحی و هەستەکییەکان، کە ناتوانرێن ڕاستەوخۆ پیشان بدرێن و بخرێنەڕوو، لەلایە کی دیکەوە مرۆڤ دیلی چەند هێزێکی نادیار و شوومە، کە چارەنووسی خۆی و سروشت دیاری دەکەن، ئەوان لەبەرئەوە هەوڵیاندەدا بارودۆخە کارەساتبار و تۆقێنەرەکانی ئەم هێزانە لە ڕێگەی جۆرە خەون و ئەفسانەیەکدا بخەنەڕوو هەمیشە خەرمانەیەک لە نادیاری باڵی بەسەر چەند بەشێک لە شیعری شاعیرانی سیمبولیستدا دەکێشا، ئەوان ئەو بیروباوەڕەیان دەخستەڕوو کە هەر خوێنەرێک بە پێی هەست و تێگەیشتنی خۆی درك بە بەرهەمی ئەدەبی دەکات، لەم

لە سەدەی نۆزدەیەمدا ئامادەیی ڕەخنەگرانی فرەنسی و ئینگلیزی لە قەڵەمڕەوی ڕەخنەیی ئەدەبیدا هەستپێکراوترە وەک لە و ڵاتانی دیکەی ئەورووپیدا یەکێک لە دیارترین ڕەخنەگرانی فرەنسی لە سەدەی نۆزدەیەمدا سانت بۆ ڤ ١٨٠٤- ١٨٦٩ لە سەرانسەری سەردەمی برەوی ڕێبازی ڕۆمانسیزمدا ئەویان بە دەسەڵاتداری بێ ڕکابەری ڕەخنەی ئەدەبی زانیووە، تا بە تێڕوانینی زانستیی خۆی بەرهەمە ئەدەبییەکان بخاتە ژێر تیشکی لێکدانەوە و لەلاي ەکی دیکەشە وە لەو باوەڕە دابوو، کە ناتوانرێت بۆ بەرهەمێکی ئەدەبی، بەبێ ناسینێک، کە لەو بەرهەمە هەڵیدەهێنجین بیروبۆچوونەکانمان بخەینەڕوو لەو بەرهەمە هەڵیدەهێنجین بیروبۆچوونەکانمان بخەینەڕوو.

وەستان لەسەر خۆخاوەنداریّتی و خۆڕاڤەکاری و خۆناساندنی شیعرە ئەم بۆچوونانە بۆتە هۆی بەدەستهێنانی پێگەیەکی باڵا بۆ ئەو لە لای ڕەخنەگرانی دوای خۆی ئەم بەها و بایە خپێدانە تا ئەو شوێنەیە کە ئەویان بە یەکێک لە سێ ڕەخنەگرە بەرزەکەی جیهان و لە پلەی دوای ئەرستۆ و لۆنگینۆس داناوە.

لێرەدا ئاماژە کردنێک بە ئارنۆڵد کە ئامادەبییەکەی زیاتر وابەستەیە بە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەم شتێکی گرنگ و پێویستە، ئەو لە ڕەخنەکاریدا پێڕەوی تیۆری هونەر بۆ هونەر بوو و بەم هۆیەوە نەک تەنیا ڕەخنەی ڕەوشتی، بگرە ڕەخنەی مێژووییشی بە ڕێگر لە بەردەم گەیشتن بە هەڵسەنگاندنێکی لۆژیکی طفەی بەرهەمە ئەدەبییەکاندا دادەن . شایەنی باسە سەدەی نۆزدەیەم لەگەڵ هەمەجۆری تێڕوانینە ڕەخنەییەکان و ڕێبازە جیاوازەکاندا